

**THE ROLE OF A SCHOOL PSYCHOLOGIST IN WORKING WITH GIFTED
STUDENTS: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL
MECHANISMS**

Author: Saitqulova Iroda Bakhtiyor qizi

Position: Psychologist

Institution: School No. 7, Zomin District, Jizzakh Region

Abstract:

This scientific article is devoted to the theoretical and practical analysis of the significant role of a school psychologist in the educational system when working with gifted and talented students (adolescents). Identifying giftedness, understanding its psychological characteristics, and preventing social-emotional adjustment problems are considered among the primary responsibilities of a school psychologist. The article examines contemporary models of giftedness, methods of psychological diagnostics, and differential approaches to supporting gifted students.

Keywords:

Giftedness, talent, school psychologist, psychological diagnostics, differentiated education, adjustment, Renzulli's model, Dabrowski's theory.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri jamiyatning intellektual salohiyatini shakllantirish, ya'ni iste'dodli va iqtidorli yoshlarni aniqlash, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishdir. Iste'dodli o'quvchilar, ayniqsa o'smirlilik davrida, nafaqat yuqori aqliy qobiliyatga ega bo'lishadi, balki o'ziga xos psixologik xususiyatlar, yuqori sezuvchanlik va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar bilan ham ajralib turishadi. Maktab psixologi bu jarayonda markaziy shaxs hisoblanadi. Uning roli faqatgina muammolarni hal qilishdan iborat bo'lmay, balki iste'dodning to'liq ochilishiga sharoit yaratish, o'quvchining shaxsiy va hissiy salomatligini ta'minlashdan iboratdir. Iste'dodli

o'smirlar bilan ishlash maxsus bilim va differensial yondashuvni talab qiladi, chunki ularning ehtiyojlari standart ta'lim dasturlari doirasidan chiqib ketadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari doirasida iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Bizning eng katta boyligimiz – bu yoshlarimiz, ularning iste'dodi va salohiyatidir. Bu salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun barcha sharoitlarni yaratishimiz shart" [1]. Ushbu maqola maktab psixologining iste'dodli o'smirlar bilan ishlashdagi nazariy asoslarini tahlil qilish, shuningdek, amaliy mexanizmlarni ishlab chiqish orqali mazkur sohadagi dolzarb muammolarga yechim topishni maqsad qilgan. Maqolaning maqsadi – maktab psixologining iste'dodli o'smirlar bilan ishlashdagi funksional vazifalarini zamonaviy psixologik nazariyalar asosida yoritish va ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta'minlash bo'yicha samarali usullarni ko'rsatish.

Iste'dod tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, uzoq vaqt davomida faqat yuqori intellekt darajasi (IQ) bilan bog'langan. Biroq, zamonaviy psixologiya iste'dodni murakkab, ko'p komponentli tizim sifatida ko'rib chiqadi. O'zbek psixologiyasida iste'dodga berilgan ta'riflar ko'pincha shaxsning faoliyatda yuqori natijalarga erishish qobiliyati sifatida qaraladi. Masalan, M.G. Davletshin iste'dodni "shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar yig'indisi" deb ta'riflaydi [2]. Xalqaro miqyosda esa iste'dodni tushunishda keng yondashuvlar ustunlik qiladi. Iste'dodli o'quvchilar bilan ishlashda eng ko'p qo'llaniladigan modellar quyidagilardir:

Jozef Renzulli iste'dodni uchta o'zaro bog'liq xususiyatning kesishmasi sifatida ta'riflaydi [3]:

1. Yuqori qo'zg'aluvchanlik: Bu umumiy intellektual qobiliyatni va ma'lum sohalardagi maxsus qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

2. Vazifaga sodiqlik: Motivatsiya, qat'iyatlik, mehnatsevarlik va qiyinchiliklarga qaramay maqsadga intilish.

3. Ijodkorlik: Muammolarga yangi va o'ziga xos yechimlar topish qobiliyati.

Polshalik psixolog Kazimierz Dabrowski nazariyasi iste'dodli o'smirlarning hissiy va shaxsiy rivojlanishini tushunish uchun muhimdir. Uning nazariyasiga ko'ra, iste'dodli shaxslar ko'pincha "yuqori qo'zg'aluvchanlik bilan tavsiflanadi [4]. Bu besh turdagi qo'zg'aluvchanlik mavjud:

1. Intellektual: Bilimga cheksiz chanqoqlik, chuqur tahlilga moyillik.
2. Emotsional: Kuchli, murakkab his-tuyg'ular, chuqur empatiklik.
3. Tassavvuriy: Boy fantaziya, metaforik fikrlash.
4. Sensor: Atrofdagi tovush, rang va hidlarga yuqori sezgirlik.
5. Psixomotor: Yuqori energiya, tez gapirish va harakat qilish ehtiyoji.

Dabrowski nazariyasi maktab psixologiga iste'dodli o'smirlarning stress, perfektsionizm va moslashuv muammolarining ildizini tushunishga yordam beradi. "Iste'dodli o'smirning ichki dunyosi ko'pincha vulqonga o'xshaydi – u yorqin va ijodiy, ammo shu bilan birga beqaror va portlovchi bo'lishi mumkin," deb yozadi amerikalik tadqiqotchi Linda Silverman [5].

Iste'dodni aniqlash maktab psixologining asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon bir martalik testdan iborat bo'lmay, balki muntazam, ko'p bosqichli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Maktab psixologi iste'dodni aniqlashda turli usullarni qo'llaydi:

- a) Standartlashtirilgan testlar: Intellekt darajasini baholash (masalan, Veksler shkalasi), shuningdek, maxsus qobiliyat testlari (matematika, til, mantiq).
- b) Ijodkorlikni baholash: Torrensning ijodiy fikrlash testlari kabi usullar orqali o'quvchining o'ziga xoslik, moslashuvchanlik va ravonlik kabi ijodiy qobiliyatlari baholanadi.

c) Kuzatuv va nominatsiya: O'qituvchilar, ota-onalar va tengdoshlar tomonidan o'quvchining sinfdagi va sinfdan tashqari faoliyatini kuzatish. Bu subyektiv bo'lsa-da, o'quvchining motivatsiyasi va vazifaga sodiqligini (Renzulli modeli) aniqlashda muhimdir.

d) Loyiha portfeli tahlili: O'quvchining mustaqil ishlari, yutuqlari va qiziqishlarini aks ettiruvchi hujjatlar to'plami.

O'zbekistonlik psixolog E. G'oziyev ta'kidlaganidek, "Iste'dodni aniqlashda faqat IQga tayanish yetarli emas. Biz shaxsning butun psixik tuzilishini, uning faoliyatga bo'lgan ichki motivatsiyasini o'rganishimiz kerak" [6]. O'smirlik davri shaxsiyat shakllanishining murakkab davri bo'lib, iste'dodli o'smirlarda bu jarayon yanada keskin kechadi. Ular quyidagi psixologik muammolarga ko'proq moyil bo'lishadi:

- Perfeksionizm va o'z-o'zini tanqid: Yuqori standartlar qo'yish natijasida muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish.
- Tengdoshlar bilan moslashuv: Ular qiziqishlari va aqliy darajasi bo'yicha tengdoshlaridan farq qilgani uchun ijtimoiy izolyatsiya xavfi mavjud.
- Ekzistensial tashvishlar: Dunyoning murakkabligi, adolatsizlik haqida chuqur o'ylash.

Maktab psixologi o'smirning iste'dodini rivojlantirish bilan birga, uning "o'zini qabul qilish" va "ijtimoiy kompetentlik" ko'nikmalarini shakllantirishga ham e'tibor qaratishi zarur [7]. Maktab psixologining asosiy amaliy vazifasi iste'dodli o'quvchilar uchun optimal rivojlanish muhitini yaratishda ta'lim jarayoniga psixologik yordam ko'rsatishdir. Iste'dod har bir o'quvchida turli sohalarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun psixologning maslahati bilan ta'limda differensial yondashuvni qo'llash zarur:

a) Akseleratsiya (tezlashtirish): O'quvchining o'zlashtirish tezligiga mos ravishda yuqori sinf dasturlarini o'rganishga ruxsat berish.

b) Boyitish: Standart dasturga qo‘shimcha chuqurlashtirilgan materiallar, loyihalar va tadqiqot ishlarini kiritish. Psixolog bu jarayonda o‘quvchining qiziqishlari va motivatsiyasini (Renzulli vazifaga sodiqligi) hisobga olgan holda individual ta‘lim rejasini ishlab chiqishda ishtirok etadi.

Mashhur pedagog A. Avloniy ta‘kidlaganidek, "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir. Har bir bolaning ichidagi yashirin qobiliyatni ochish tarbiyachining burchidir" [8]. Iste‘dodli o‘smirlar ko‘pincha o‘zlarining ichki ziddiyatlari va kuchli his-tuyg‘ulari bilan kurashadilar. Psixolog bu yerda quyidagi yo‘nalishlarda ish olib boradi:

- Hissiy tartibga solish: Dabrovski nazariyasi asosida o‘quvchiga o‘zining yuqori qo‘zg‘aluvchanligini tushunishga va uni ijobiy yo‘nalishga (masalan, ijodkorlik yoki chuqur tadqiqotga) yo‘naltirishga yordam berish.
- Karera yo‘nalishi: O‘smirning qiziqishlari va qobiliyatlarini kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan bog‘lash.
- Muvaffaqiyatsizlikni boshqarish: Perfeksionizm bilan kurashish, xatolarni o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qilishni o‘rgatish.

Iste‘dodli o‘smirlar uchun maxsus guruhlar tashkil etish ularning ijtimoiy moslashuvi uchun juda muhimdir. Bu guruhlar quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- Tengdoshlar bilan aloqa: O‘zlarining aqliy darajasi va qiziqishlariga mos keladigan boshqa o‘quvchilar bilan muloqot qilish imkoniyati.
- Ijtimoiy ko‘nikmalar: Empatiya, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Munozara klublari: Chuqur intellektual munozaralar orqali intellektual qo‘zg‘aluvchanlikni qondirish.

Amerikalik psixolog F. Gagne iste‘dodni rivojlantirishda atrof-muhitning rolini ta‘kidlab, "Iste‘dod faqat genetik sovg‘a emas, balki u qulay muhit va tizimli qo‘llab-quvvatlash orqali rivojlanadigan salohiyatdir" degan edi [9]. Maktab psixologi iste‘dodli

o'quvchining rivojlanishida uchburchak aloqani (o'quvchi – ota-ona – o'qituvchi) muvofiqlashtirishi kerak. Psixolog ota-onalarga farzandlarining yuqori sezuvchanligini tushunishga, ularga haddan tashqari bosim o'tkazmaslikka va ularning mustaqil fikrlashini rag'batlantirishga yordam beradi. Psixolog o'qituvchilarga iste'dodli o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini tushuntiradi, ularga differensial topshiriqlar berish metodikasini o'rgatadi va sinfda ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishda yordam beradi. O'zbekistonlik pedagog olim R. Safarova ta'lim jarayonidagi psixologik yordam muhimligini qayd etib, "Ta'lim samaradorligi o'qituvchining metodik mahorati bilan bir qatorda, psixologning har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini qondirishdagi faoliyatiga ham bog'liqdir" [10] deb aytgan.

Iste'dodli o'smirlar ko'pincha "ikki tomonlama g'ayrioddiy" holatga ega bo'lishlari mumkin, ya'ni ular iste'dodli bo'lishlari bilan birga, o'rganishdagi qiyinchiliklar yoki diqqat yetishmasligi sindromi kabi muammolarga ham duch kelishlari mumkin. Psixolog bu murakkab vaziyatlarni aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi [11]. Maktab psixologi profilaktik ishlarni olib borish orqali ijtimoiy-emotsional moslashuv muammolarining oldini oladi:

1. Stress-menejment dasturlari: Perfeksionizm va yuqori bosim natijasida kelib chiqadigan stressni boshqarish usullarini o'rgatish.
2. Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: O'smirlarga o'zlarining g'ayrioddiy qiziqishlarini tengdoshlari bilan bo'lishishning sog'lom usullarini o'rgatish.
3. O'zini anglash mashg'ulotlari: O'smirning o'z kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, yuqori qo'zg'aluvchanlik sabablarini tushunishga yordam berish.

Psixologiya fanining asoschilaridan biri L.S. Vigotskiyning fikricha, "Bolaning rivojlanishi uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirida yuzaga keladi. Iste'dodni rivojlantirish uchun esa 'eng yaqin rivojlanish zonasi'ni yaratish zarur" [12]. Maktab psixologi aynan shu zonani ta'lim muhitida shakllantiruvchi shaxsdir.

Iste'dodli o'smirlar bilan ishlashda psixologning axloqiy mas'uliyati juda yuqori. Ular o'quvchining shaxsiy ma'lumotlarining maxfiyligini saqlashi, ularga bosim o'tkazmasligi va iste'dodni "yaxshiroq" yoki "ustunroq" degan yorliq ostida ajratib qo'ymasligi kerak. Psixologning maqsadi – har bir o'quvchining shaxsiy o'sishiga ko'maklashish, ularni jamiyatga foydali, barkamol insonlar etib tarbiyalashdir.

O'zbekistonlik olim B. Qodirov ta'limda insonparvarlik tamoyilini ilgari surib, "Har bir inson, ayniqsa yosh avlod, o'zining shaxsiy qadr-qimmatini his qilishi kerak. Iste'dodli bolaga e'tibor, bu uning shaxsiyatiga bo'lgan hurmat ifodasidir" [13] deb ta'kidlagan.

Xulosa. Maktab psixologining iste'dodli o'smirlar bilan ishlashdagi o'rni zamonaviy ta'lim tizimida strategik ahamiyatga ega. Uning faoliyati iste'dodni aniqlashdan tortib, uni rivojlantirish va ijtimoiy-emotsional moslashuv muammolarini hal qilishgacha bo'lgan keng qamrovli jarayonni o'z ichiga oladi. Renzulli modeli iste'dodni uch komponentli tizim sifatida tushunishga yordam bersa, Dabrovski nazariyasi iste'dodli o'smirlarning ichki hissiy murakkabliklarini ochib beradi. Psixolog bu nazariy asoslarga tayanib, diagnostika, individual maslahat, guruh ishlari va differensial ta'lim dasturlarini qo'llash orqali o'z faoliyatini amalga oshiradi. Xulosa qilib aytganda, maktab psixologi iste'dodli o'smirning nafaqat intellektual o'sishini, balki uning shaxsiy farovonligi, hissiy barqarorligi va jamiyatda o'z o'rnini topishini ta'minlovchi asosiy ko'makchidir. Iste'dodli o'quvchilar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, maktab psixologlarining malakasini oshirish va ularni zamonaviy diagnostika vositalari bilan ta'minlash bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Bu esa o'z navbatida, mamlakatimizning kelajakdagi intellektual salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
2. Davletshin M. G. (2002). Yashirin qobiliyatlar va ularni rivojlantirish psixologiyasi. Toshkent: Fan.
3. Renzulli, J. S. (2005). The Three-Ring Conception of Giftedness. Storrs: University of Connecticut.
4. Dabrowski, K. (1996). Positive Disintegration. New York: Prometheus Books.
5. Silverman, L. K. (2013). Counseling the Gifted and Talented. Denver: Love Publishing Company.
6. G‘oziyev E. G. (2008). Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
7. Tursunov I. Yu. (2019). O‘smirlar psixologiyasi va kasbga yo‘naltirish masalalari. Toshkent: Ta’lim.
8. Avloniy A. (1913). Turkiy Guliston yoxud axloq. Toshkent (Qayta nashrlar).
9. Gagné, F. (2009). From giftedness to talent: Developmental model of giftedness and talent (DMGT). Roeper Review, 32(4), 255–267.
10. Safarova R. (2017). Pedagogik mahorat va innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
11. Webb, J. T., Amend, E. R., & Webb, N. E. (2005). Misdiagnosis and Dual Diagnoses of Gifted Children and Adults. Scottsdale: Great Potential Press.
12. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Qodirov B. (2015). Shaxs kamoloti psixologiyasi. Toshkent: Sharq.
14. Karimova V. M. (2012). Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan.
15. Sternberg, R. J. (2018). The nature of giftedness and talent. American Psychologist, 73(2), 209-218.